

ДЕФІНІЦІЯ «УСИНОВЛЕННЯ» ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ DEFINITION OF «ADOPTION» AND ITS FEATURES

У статті досліджено теоретичні аспекти та історичні етапи розвитку інституту усиновлення як одного з найважливіших правових інститутів. Розглянуто позиції науковців та проаналізовано національне законодавство щодо визначення дефініції «усиновлення», а також виокремлено його ознаки.

Автором з'ясовано, що інститут усиновлення людству відомо ще із часів Стародавнього Риму. У той час це явище розглядалося як встановлення батьківської влади над чужими дітьми з виникненням відносин, подібних спорідненості.

Усиновлення як історичне та правове явище існувало на території України ще в період Київської Русі, хоча воно і не мало на той час законодавчого закріплення, проте його було врегульовано нормами звичаєвого права та закріплене у праці «Руська Правда». Усиновлення здійснювалося церквою та освячувалося особливим церковним обрядом.

У добу Російської імперії було не можна було усиновлювати своїх незаконнонароджених дітей. У цей період ухвалено закон «Про дітей усиновлених і узаконених». Усиновлення регулювалося нормами матеріального права.

У Радянські часи, у 1926 р., був прийнятий Сімейний кодекс УРСР, у якому містилися норми, що стосувалися усиновлення. У 1968 р. було ухвалено Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю, а в 1969 р. – Кодекс про шлюб і сім'ю УРСР. Зазначені правові акти регулювали правовий інститут усиновлення та розглядали це правове явище як з одну з форм сімейного виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Важливим етапом на шляху розвитку інституту усиновлення за часів Незалежності стало прийняття Сімейного кодексу України 10 січня 2002 р. та Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» 13 січня 2005 р.

Автором зроблено висновки, що усиновлення – це рішення суду про прийняття у сім'ю дитини на правах дочки або сина, з усіма правами та обов'язками як із боку дорослих, так і з боку дитини, при цьому дитина втрачає статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Основними ознаками усиновлення є: усиновлення можливе лише дитини, батьки якої загинули, померли або невідомі, чи дитини, батьки якої були позбавлені батьківських прав, а у виняткових випадках – повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування; прийняття у сім'ю на правах дочки чи сина; усиновлення можливе тільки на підставі рішення суду; усиновлена дитина втрачає юридичний статус дитини-сироти; внаслідок усиновлення виникають взаємні права та обов'язки.

Ключові слова: усиновлення, інститут усиновлення, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

The article explores the theoretical aspects and historical stages of the development of the adoption institution as one of the most important legal institutions. The positions of scientists are considered and national legislation is analyzed to define the definition of "adoption" and the signs of adoption are identified.

The author has found out that the institution of adoption of mankind has been known since ancient Rome. At the time, this phenomenon was seen as the establishment of parental authority over alien children with the emergence of relationships similar to kinship.

Adoption, as a historical and legal phenomenon, existed on the territory of Ukraine in the period of Kievan Rus, although it did not have legislative consolidation at the time, but it was regulated by customary law and enshrined in the work of "Russian Truth". The adoption was carried out by the church and was consecrated by a special church rite.

In the days of the Russian Empire, it was impossible to adopt their illegitimate children. During this period, the Law «On Children of Adopted and Legalized» was adopted. Adoption was governed by substantive law.

In Soviet times, in 1926, adopted the Family Code of the USSR, which contained the rules relating to adoption. In 1968, the Fundamentals of Legislation of the USSR and Union Republics on Marriage and the Family were adopted, and in 1969, the Marriage and Family Code of the USSR. These legal acts regulated the legal institute of adoption and considered this legal phenomenon as one of the forms of family upbringing of orphans, children deprived of parental care.

An important milestone in the path of development of the adoption institution, in the times of Independence, was the adoption of the Family Code of Ukraine on January 10, 2002 and the Law of Ukraine "On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care" on January 13, 2005.

The author concludes that adoption is a court decision to adopt into the family a child as a daughter or son, with all the rights and responsibilities, both from an adult and from a child, with the child losing orphan status. or a child deprived of parental care. The main features of adoption are: adoption is possible only for a child whose parents have died, died, or are unknown or a child whose parents have been deprived of parental rights and, in exceptional cases, an adult who does not have a mother, father or has been deprived of their care; adoption of a daughter or son as a family; adoption is possible only on the basis of a court decision; the adopted child loses the legal status of the orphaned child; Adoption creates mutual rights and obligations.

Key words: adoption, adoption institute, orphans and children deprived of parental care.

УДК-347.633

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-17-9>

Домбровський К.Г.

аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики
Національна академія державного управління при Президенті України,
заступник директора,
Департамент забезпечення прав дітей та оздоровлення,
начальник відділу міжнародного усиновлення
Міністерство соціальної політики України

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, сьогодні залишаються однією з найбільш незахищених верств населення. Усиновлення визнане в Україні пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розвиток та становлення інституту усиновлення почався з із періоду стародавнього Риму та до цього часу є актуальним. Адже діти, яких усиновляють, потрапляють у сім'ю, стають її рівноправними членами, при цьому втрачаючи статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Для повного розуміння інституту усиновлення в Україні як елемента механізму державного регулювання розвитку усиновлення необхідним є дослідження категорії поняття «усиновлення» та з'ясування його ознак.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематикою визначення понятійно-категорійного апарату інституту усиновлення займалися такі вчені, як: О.О. Грабовська, Ю.В. Деркаченко, І.В. Жилінкова, Л.М. Зілковська, О.І. Карпенко, І.В. Ковальчук, Л.П. Короткова, Н.П. Косенко, І.М. Кузнєцова, В.П. Маслов, О.О. Мордань, А.М. Нечаєва, В.О. Рясенцев, Т.А. Стоянова, та багато інших.

Метою статті є розгляд та дослідження поняття «усиновлення» та виокремлення його ознак як важливого елемента механізму державного регулювання інституту усиновлення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України на державу покладається обов'язок щодо утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1]. Забезпечення прав і свобод дитини, в тому числі й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виступає одним із основних завдань процесу реформування українського суспільства. Іншими словами, усиновлення є турботою про дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, створення для них сприятливих умов для життя й виховання в сім'ї.

Ватро зазначити, що найважливішими потребами дитини є саме наявність батьків, їхня підтримка та можливість наслідування норм поведінки. Особливу роль у формуванні особистості дитини відіграє те, наскільки комфортно вона почувається у сім'ї, чи є вона бажаною, чи відчуває безпеку та визнання. Якщо так, то дитина росте без особливих труднощів, у гармонії із собою і довкіллям.

У сучасних умовах можемо спостерігати, що сирітство зростає. Причиною цього, на нашу думку, є військові дії, які проводяться на Сході України, масове безробіття, економічна нестабільність та ін. Кожна дитина має право жити й виховуватись у сім'ї. А тому сучасна правова теорія, указуючи на форми влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, ототожнює їх з формами сімейного виховання: передача на усиновлення (удочеріння), під опіку (піклування), у прийомну сім'ю тощо. Усиновлення – це найкраща альтернатива для дітей, що відкриває їм шлях із дитячої установи до нової сім'ї.

Треба зауважити, що інститут усиновлення людству відомо ще із часів Стародавнього Риму. У той час це явище розглядалося як встановлення батьківської влади над чужими дітьми з виникненням відносин, подібних спорідненості. Порядок усиновлення в Стародавньому Римі зводився до такого: римський громадянин, який бажав усиновити свого співгромадянина, заявляв про це на народних зборах, і санкція зборів вважалася достатньою для закріплення факту усиновлення. Подальший розвиток суспільства, спричинював і законодавчі зміни щодо усиновлення. Так, у роки правління візантійського імператора Юстиніана I (527–565 рр.) особи, які усиновили дитину, і голова родини, до якої вони належали, мали з'явитися до магістрату для одержання необхідного дозволу. При Юстиніані двостадійний процес усиновлення було замінено заявою перед судом. Крім того, усиновлений продовжував перебувати під владою рідного батька, стаючи лише законним спадкоємцем усиновлювача [2, с. 50].

Слід зазначити, що усиновлення, як історичне та правове явище існувало на території України ще в період Київської Русі, хоча воно і не мало на той час законодавчого закріплення, проте його було врегульовано нормами звичаєвого права [4, с. 161]. За часів Київської Русі усиновлення було закріплене у праці «Руська Правда». Усиновлення здійснювалося церквою та освячувалося особливим церковним обрядом. Зауважимо, що законодавчо принцип пріоритетності влаштування дітей у сім'ю було закріплено тільки в часи царювання Катерини II – Указ від 7 листопада 1775 р. [5, с. 109].

У період правління Петра I посилювалася й набула впорядкованішого характеру боротьба з бездоглядністю. У 1706 р. новгородський митрополит Іов, відкрив перший у Російській імперії притулок для незаконно-народжених дітей. На його утримання за указом царя були звернені доходи від кількох монастирських вотчин. Згодом видали розпо-

рядження про створення спеціальних госпіталів для незаконнонароджених дітей, а потім – сирітських будинків [3, с. 88].

Треба відмітити, що в добу Російської імперії було не можна було усиновлювати своїх незаконнонароджених дітей. У цей період ухвалено закон «Про дітей усиновлених і узаконених». Прийняття цих законів, безперечно, стало важливим кроком у розвитку сімейного законодавства Російської імперії.

Усиновлення регулювалося нормами матеріального права. Певні правила щодо усиновлення передбачалися тільки для дворян та осіб привілейованих станів. Для інших осіб був спрощений порядок усиновлення в залежності від станової приналежності: селяни та міські жителі – з дозволу казенної палати шляхом приписки дитини до сімейства усиновителя, особи козацьких чинів та нижчі військові чини – з розпорядження начальства цих чинів [6].

У Радянські часи, у 1926 р., був прийнятий Сімейний кодекс УРСР, в якому містилися норми, що стосувалися усиновлення. У 1968 р. було ухвалено Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю, а в 1969 р. – Кодекс про шлюб і сім'ю УРСР. Зазначені правові акти регулювали правовий інститут усиновлення та розглядали це правове явище як з одну з форм сімейного виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Важливим етапом на шляху розвитку інституту усиновлення, за часів Незалежності, стало прийняття Сімейного кодексу України 10 січня 2002 р. [7]. Крім того, 13 січня 2005 р. був прийнятий Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [8], який визначив ряд заходів, які б сприяли зменшенню кількості бездомних дітей, забезпечення їх можливістю проживання у сім'ї. Основними засадами державної політики щодо таких дітей було визнано їх виховання в родині; сприяння та заохочення усиновлення; поліпшення матеріально-технічного забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дитини; забезпечення гідних умов життя; притягнення до відповідальності тих, хто порушує права дитини.

Розкриємо поняття «усиновлення» більш детально та виокремимо його ознаки.

Так, усиновлення – це юридичний процес, під час якого рішенням суду створюються нові, постійні відносини між батьками та дитиною, і який полягає у передачі батьківських прав та обов'язків від однієї родини до іншої, це прийняття у сім'ю дитини на правах народженої,

з усіма правами та обов'язками, як з боку дорослих так і з боку дитини [9].

Отже, як бачимо, у зазначеній дефініції усиновлення визнається юридичним процесом; виникають відносини між батьками та дитиною; спільні права та обов'язки.

На думку А.А. Мітрікаса, усиновлення – це акт, у результаті якого виникають батьківські права та обов'язки на підставі закону, коли в результаті усиновлення, з одного боку, припиняються правовідносини дитини з кровними батьками, а з іншого – виникає її правовий зв'язок з особами, які їх замінюють, тобто відбувається своєрідна передача всіх особистих і майнових прав від одних осіб до інших [10, с. 11].

Автор виділяє припинення правовідносин дитини із кровними батьками; та акцентує увагу на правовому зв'язку між дітьми та батьками-усиновителями.

А.В. Рясенцев стверджував, що усиновлення – це юридичний акт, у результаті якого усиновлений набуває по відношенню до усиновлювача і його родичів права та обов'язки, встановлені законом для батьків і дітей, та втрачає їх по відношенню до своїх родичів за походженням [11, с. 253].

У цьому випадку, як і в попередньому, йдеться мова про встановлені законом права й обов'язки між дитиною та усиновителем.

В.О. Котюк визначав усиновлення як сумісне (спільне) офіційне рішення (або індивідуально-правовий акт) громадян, які хочуть і можуть усиновити дитину, і компетентних державних органів, що надають можливість відповідно до чинного законодавства усиновити неповнолітніх дітей віком до 18 років, які втратили батьків (вони померли, невідомі, відмовились від них, або з інших причин діти залишилися без батьківського піклування і виховання), рішення про надання дітям статусу рідних дітей відповідно до чинного законодавства, звичаїв і традицій народу України, в інтересах усиновленого [12, с. 14].

У своєму визначенні науковець звертає увагу саме на взаємодію між громадянами, які хочуть усиновити дитину та компетентними державними органами, які надають рішення про усиновлення.

О.В. Розгон визначала усиновлення як юридичний акт, унаслідок вчинення якого відносини між дитиною та її усиновлювачем і його родичами встановлюються не на певний строк, як, наприклад, у випадку встановлення над дитиною опіки та піклування, а назавжди. Тому закон надає дуже важливого значення юридичному оформленню усиновлення, закріплюючи правило, відповідно до якого воно має здійснюватись не тільки за заявою особи,

яка бажає усиновити дитину, а й на підставі рішення суду [13, с. 23].

У цьому твердженні автор говорить про постійні відносини між дитиною та батьками, на відміну від опіки чи піклування.

Усиновлення – це правовий інститут, що здійснюється в інтересах дитини батьки якої 1) померли, або невідомі, або позбавлені батьківських прав, або визнані в судовому порядку недієздатними, або безвісно відсутніми чи оголошені померлими; 2) дали згоду на усиновлення; 3) понад шість місяців не проживають разом із дитиною; 4) без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги і турботи.

Таким чином, як бачимо із наведених наукових позицій, щодо визначення категорії «усиновлення», то усиновлення визнається правовим інститутом, який регулює, на підставі рішення суду, передачу дитини-сирота чи дитини, позбавленої батьківського піклування до сім'ї на правах сина чи дочки.

Однак якщо ми зробимо аналіз чинного законодавства щодо визначення дефініції «усиновлення», то 1) Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. передбачає, що усиновлення – оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки; 2) Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. визначає усиновлення як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя; 3) ст. 207 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. визначає усиновлення як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Таким чином, у результаті аналізу чинних нормативно-правових актів із питань усиновлення виникає низка питань щодо тлумачення поняття «усиновлення».

Висновки. З огляду на вищевикладене вважаємо, що усиновлення – це рішення суду про прийняття у сім'ю дитини на правах дочки або сина, з усіма правами та обов'язками як із боку дорослих, так і з боку дитини, при цьому дитина втрачає статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування.

Таким чином, усиновлення одночасно встановлює і припиняє певні відносини. У день набрання чинності рішенням суду про усиновлення між усиновлювачем і усиновленим виникають правовідносини, аналогічні батьківським, і одночасно втрачається правовий зв'язок між усиновленим та його батьками і родичами.

Шляхом здійснення усиновлення вирішуються дві величезні проблеми: з одного боку, особи (чи то подружжя, чи то одинока особа), які з тих чи інших причин не можуть мати власних дітей, мають змогу створити сім'ю, задовольнивши свої природні потреби піклуватися про дитину, виховувати її словом, реалізовувати себе не тільки як члени суспільства – громадяни, а й як батьки; з іншого, дитина, позбавлена батьківського піклування, отримує сім'ю, батьків і всі відповідні блага [14, с. 354].

Розглянувши поняття «усиновлення» вважаємо за необхідне виокремити основні ознаки усиновлення:

- 1) усиновлення можливе лише дитини, батьки якої загинули, померли, або невідомі чи дитини, батьки якої були позбавлені батьківських прав, а у виняткових випадках – повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування;
- 2) прийняття у сім'ю на правах дочки чи сина;
- 3) усиновлення можливе тільки на підставі рішення суду;
- 4) усиновлена дитина втрачає юридичний статус дитини-сироти;
- 5) внаслідок усиновлення виникають взаємні права та обов'язки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. Київ : Атіка, 2006. 62 с.
2. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. 156 с.
3. Федорова О.А. Развитие системы презрения детей-сирот в России. *Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства* / Отв. ред. В.Н. Литовкин. Москва : ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. С. 84–105
4. Ковальчук І.В. Генеза інституту усиновлення на українських землях. *Молодий вчений*. № 2(42) лютий, 2017. С. 161–162.
5. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному аспекті. *Право України*. 2005. № 2. С. 108–111.
6. Законодательство России. Свод законов Российской Империи. Изд. в 16-и т. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire&nochache>.

7. Сімейний кодекс : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. 2002. № 21-22. С. 135.

8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV / Верховна Рада України. *Відомості* Верховної Ради України. 2005. № 6. С.147.

9. Усиновлення: порядок і процедура. URL : <http://www.i-law.kiev.ua/>.

10. Митрикас А.А. Семья как ценность: состояние и перспективы целостного выбора в странах Европы. *Социс.* 2004. № 5. С. 10–16.

11. Рясенцев В.А. Семейное право. Москва : «Юридическая литература», 1971. С. 253.

12. Котюк В.О. Сироти – проблема будь-якої держави. *Закон і бізнес.* 1999. 19 червня (№ 25). С. 14.

13. Розгон О.В. Надання згоди на усиновлення дитини. *Юридична наука.* 2008. № 12. С. 120.

14. Сімейне право України : підруч. / за заг. ред. В.П. Мироненко. Київ : Правова єдність, 2008. 477 с.